

پښتو گرامر

(ناخپلواکو مورفیمونو ته تحلیلي کتنه)

Ketabton.com

ریاض مقامزی

لوړو زده کړو وزارت
ننگرهار پوهنتون
ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پښتو ژبې او ادب خانګه

(د لېسانس دورې پایلیک)

ناخپلواکو مورفیمونو ته تحلیلي کتنه

لیکونکی: ریاض الله مقامزی

لارښود استاد: پوهنوال دوکتور عزیزالله جبارخپل

ښوونیز کال: ۱۴۰۰ ل.ل

ڊالی

د شهید استاد «پوهنمل ادم خان ملاتړ» سپڅلې اروا ته!

د پیل خبرې

په علمي او اکاډمیک ژوند کې له یوې مرحلې بلې ته تګ یوه عادي چاره ده، خو دا هرڅه خپل اصول هم لري. د لیسانس په برخه کې د لوړو زده کړو وزارت د لایحې مطابق هر محصل اړ دی، چې د خپلې څلور کلنې دورې تر بشپړولو وروسته، له خپلو زده کړو د دفاع په موخه مونوګراف ولیکي.

ماته هم پښتو څانګې «ناخپلواکو مورفیمونو ته تحلیلي کتنه» تر عنوان لاندې موضوع د پوهنوال دوکتور عزیزالله جبارخېل تر لارښوونې لاندې د څېړنې لپاره را وسپارله. ما خپله نهایي هڅه وکړه، چې موضوع په ښه ډول شرحه او د درک وړ کړم؛ خو انسان کمزوری دی، له داسې مسایلو سره مخ کېدل حتمي دي، چې نه پرې پوهېږي. زه هم د څېړنې په لړ کې وخت نا وخت له ستونزو سره مخ شوم؛ مګر ډاډه په دې وم، چې د لارښود استاد شفقت او مهرباني راسره وه. وخت نا وخت یې ستونزې را حل او لارمې لارښوونې یې راته وکړې. د همدې همکارۍ او ډاډ پایله وه، چې اوس تاسو دا کړنې لولی.

وخت د دې دی، چې د پښتو څانګې له ټولو قدرمنو استادانو په ځانګړې توګه له لارښود استاد، له خپلې مهربانې کورنۍ، زړه ته رانږدې ټولګیوالو او قدرمنو دوستانو څخه د زړه له تله مننه وکړم، چې ددې څلور کلنې دورې په بشپړولو کې یې راسره تر خپله وسه همکاري وکړه. رب دې ټول ښاد او آباد لري.

په درنښت

ریاض الله مقامزی

لنډيز

د پښتو ژبې په مورفولوژۍ کې « ناخپلواک مورفيمونه » د گرامر يو کوچنی بحث جوړوي؛ خو د پښتو ژبې د گرامر پر يوې وړې برخې يو څه ليکل هم خورا سخت کار دی. په څانگه کې د موضوع له ټاکلو وروسته مې د ماخذونو لټه پيل کړه. ددې وړې رساله گۍ د ليکلو لپاره مې شاوخوا دېرش کتابونه مطالعه کړل او له نږدې « ۲۰ » آثارو مې اخیستنې وکړې.

د پښتو څانگې د ټولو استادانو او په ځانگړې توگه د لارښود استاد په همکارۍ و توانېدم، خپل مونوگراف چمتو کړم. په دې ليکنه کې پر « ژبه او ژبپوهنه، مورفولوژۍ او ناخپلواکو مورفيمونو » مفصلې خبرې شوې دي.

وييکي، تاريخي او همدارنگه سربلونه او ستربلونه ددې اثر اصلي موضوعات دي. چې هره يوه موضوع يې تر ځانگړي عنوان لاندې په مفصل او تحليلي شکل وړاندې شوې ده. په ټوله کې دا هڅه په پايلې، مناقشې، وړاندیزونو او اخځليکونو پای مومي.

لړلیک

مخ	عنوان	ګڼه
۱ سریزه	۱
۲ د څېړنې پوښتنې	۲
۲ د څېړنې فرضیه	۳
۲ د څېړنې موخې	۴
۲ د څېړنې اهمیت	۵
۲ د موضوع د ټاکلو علتونه	۶
۳ تېرو لیکنو ته کتنه	۷
۳ د څېړنې تگلاره	۸
۴ ژبه او ژبپوهنه	۹
۷ مورفولوژي (Morphology)	۱۰
۷ د مورفیم ډولونه	۱۱
۹ د ناخپلواک مورفیم ډولونه	۱۲
۹ وییکی	۱۳
۱۶ سربلونه او اوستربلونه	۱۴
۲۵ د سربلونو ځینې ناسمې کارونې	۱۵
۲۸ تاری او وندونه	۱۶
۴۲ پایله	۱۷
۴۳ مناقشه	۱۸
۴۴ وړاندیزونه	۱۹
۴۵ اخځلیکونه	۲۰

سریزه

زما د خپرنې موضوع د گرامر (Grammar) اړوند ده. د گرامر پېژندنه داسې کېږي، چې د یوې ژبې د ساختمان علمي شرحې او مطالعې ته پښویه (گرامر) وایي. فونولوژي، مورفولوژي او نحوه د یوې ژبې د گرامر برخه جوړوي. زما خپرنه (نا خپلواک مورفیمونه) د مورفولوژي د بحث موضوع ده.

ناخپلواک مورفیمونه (Bound Morphemes) د گرامر یوه ډېره وړه برخه تشکیلوي، خو خورا ضروري او مهمه ده. که څه هم مورفیمونه او په ځانگړې توگه ناخپلواک مورفیمونه د یوې ژبې ترټولو کوچني مانيز واحدونه دي، خو ددې کوچنیو ژبنيو توکونو ناسم استعمال لویې معنوي نیمگړتیاوې پېښولای شي.

د موضوع ارزښت ته په کتو باید د پښتو ژبې هر لوستونکی د گرامر پر دې موضوع برلاسی وي او باریکی یې وپېژني. په دې لیکنه کې پر ژبه او ژبپوهنه، مورفولوژي او په ځانگړې توگه پر ناخپلواکو مورفیمونو مفصلې خبرې شوي دي. همدارنگه د سربلونو ځینو ناسمو کارونو ته په کې نغوته (اشاره) شوې ده.

زما دا ناخیزه هڅه به له لوستونکو او زده کړیالانو سره مرسته وکړي، چې د پښتو ژبې ناخپلواک مورفیمونه وپېژني او هم به یې پر سمه کارونه پوه شي.

د څېړنې پوښتنې

۱. کومو مورفيمونو ته ناخپلواک مورفيمونه ويل کېږي؟
۲. د دې مورفيمونو ناسم کارول کومې معنوي نيمگړتياوې پېښولای شي؟

د څېړنې فرضيه

په اکثرو گرامرونو کې د وييکو، سربلونو او تارو يوه اړخ ته پام شوی دی. يعنې يوازې يې يوه دنده ويل شوې ده، خو زما په آند اکثريت وييکي او سربلونه يوازې يوه دنده نه لري. بلکې ځينې يې څو مختلفې دندې ترسره کوي.

د څېړنې موخې

۱. د ناخپلواکو مورفيمونو پېژندنه او تحليل
۲. د يادو مورفيمونو د استعمال ځايونه تشریح کول
۳. د ناخپلواکو مورفيمونو د ناسم کارولو مخنيوی

د څېړنې اهميت

په ټوله کې مورفيمونه او په ځانگړې توگه ناخپلواک مورفيمونه د ژبې ترټولو کوچني مانيز توکي دي، مگر ددې کوچنيو توکو اهميت ډېر لوړ دی. که د يوه پر ځای بل وييکي وکارول شي او يا هم له پامه وغورځول شي، نو په جمله کې يو ستر معنوي بدلون پېښوي. همدې ارزښت ته په کتو ما ددې موضوع څېړلو ته ملا وتړله.

د موضوع د ټاکلو علتونه

يوويشتمه پېړۍ د سرعت او انټرنېټ پېړۍ ده. گڼ شمېر خلک خپل آندونه، پوښتنې او ورته نور مسایل د فيسبوک او نورو ټولنيزو رسنيو له لارې شريکوي. وخت ناوخت به مې داسې

ليکنې وليدلې، چې د وييکو او يا هم سربلونو د ناسمې کارونې له امله به يې مفهوم ناسم لېږد او ه. ما به پر هماغه موضوع ليکل وکړل او پر فيسبوک به مې خپاره کړل. خلکو په مينه لوستل. خو وروسته مې فکر وکړ، چې ولې دا موضوع د يو اثر او خپرنې په توگه نه وي؟ همداسې وشول. د مونوگراف په موضوعاتو کې مې همدا وټاکله، ترڅو ټول مقيد مورفيمونه په بشپړ ډول شرحه او تحليل کړم.

تېرو ليکنو ته کتنه

د پښتو ژبې گرامر ته په وروستيو لسيزو کې ډېر کار شوی دی. اوسني ليکوال هڅه کوي، چې د ژبپوهنې نويو تيوريو ته په کتو گرامرونه وکښي. نوي مسایل شاربجي. پښتو پښويه، پښتو ژبډود، پښتو معاصر گرامر او ورته نور کتابونه د مختلفو ليکوالو له خوا ليکل شوي دي. د خپرنې په لړ کې مې ډېر گرامرونه مطالعه کړل. خو په ځانگړې توگه پر ناخپلواکو مورفيمونو کوم اثر مې و نه موند. دا به په دې برخه کې لومړنی گام وي. په دې هيله، چې نور ليکوال کوچني ژبني مسایل په ځانگړو رسالو کې وڅېړي.

د خپرنې کړنلاره

خپرنه کتابتوني بڼه لري، چې له تشریحي او تحلیلي مېتوده په کې گټه اخستل شوې ده.

ژبه او ژبپوهنه

دا چې مورفيمونه په لويه كې د ژبپوهنې او په وروستيو كې د گرامر د بحث موضوع ده، نو د ښه وضاحت او درك لپاره يې اړينه ده، چې پر ژبه، ژبپوهنه او گرامر لنډې خبرې ولرو. هڅه كوم، چې د يادو اصطلاحاتو نږدې ټول منلي تعريفونه وړاندې كړم. تر هر څه لومړی بايد ژبه وپېژنو.

ژبه

“ژبه” په پښتو ژبه كې په دوو معناوو كارول كېږي. يوه ژبه د هاضمي سيستم برخه ده، چې په انگرېزي كې يې (Tongue) بولي. په دې معنا ژبه د غوښې يوه ټوټه ده، چې د خوند او ذايقي د معلومولو لپاره ترې گټه اخيستل كېږي. مگر په بل مفهوم «ژبه» د افهام او تفهيم د وسيلې په توگه كارول كېږي، چې په انگلېسي كې ورته (Language) وايي. دلته له ژبې څخه زموږ موخه په دويمه معنا د ژبې پېژندنه ده. د ژبې د تعريف په اړه استاد حبيب الله تېرى ليكي: «ژبه په ساده عبارت سره د يو لړ وييزو غږونو نه جوړه ده، چې د “غږيز جهاز” په وسيله توليدېږي او په غږونو او رېدل كېږي.»

ددې لپاره چې موضوع د درك وړ وگرځي، يو بل تعريف هم وړاندې كوو. ژبه د اختياري غږونو څخه جوړ شوی سيستم دی، چې د انسانانو ترمنځ د پوهولو او راپوهولو غوره وسيله ده. كله چې په تعريف كې د اختياري غږونو خبره كېږي، دا په دې معنا چې غير اختياري او تقليدي غږونه د ژبې برخه نه ده. لكه د طوطي او يا د شارو خبرې، چې په تقليدي بڼه او په غير اختياري توگه كېږي. دا ډول خبرې او غږېدا د ژبې له پورتنني تعريفه وځي. له بهترينې وسيلې څخه موخه دا ده، چې د افهام او تفهيم ځينې نورې لارې هم شته، لكه: ترافيكې اشارې او يا هم د انسانانو د بدن بېلابېل حركات چې د بل د پوهولو سبب كېږي. مگر هغه د «ژبې» په څېر غوره نه دي.

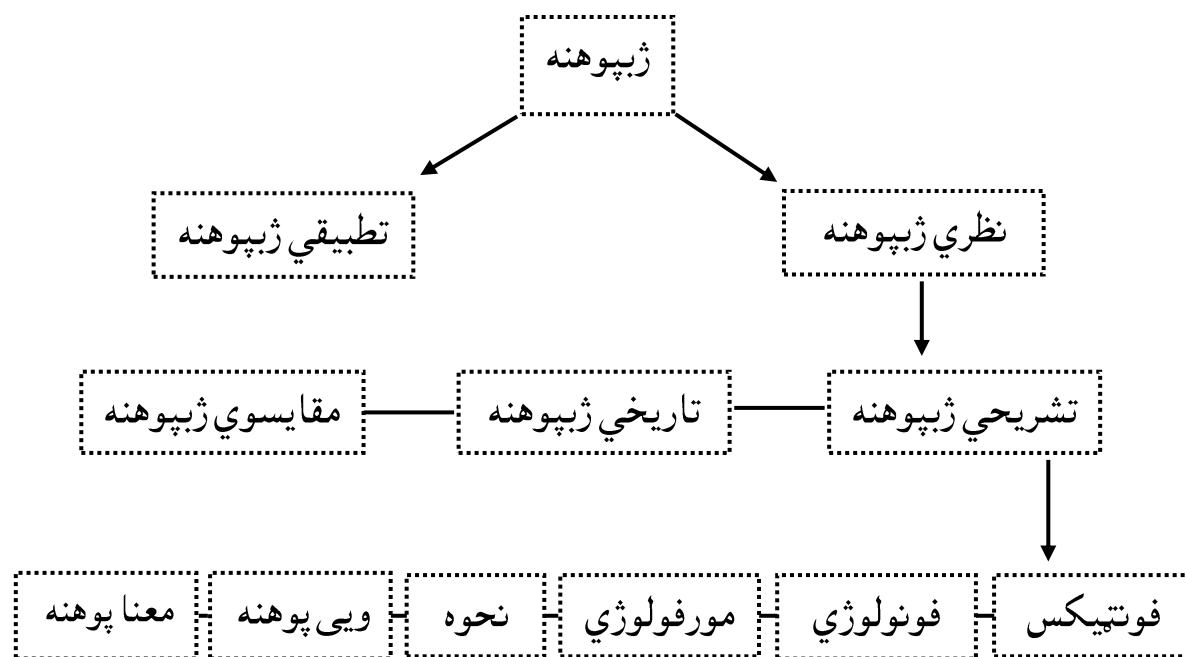
ځكه په اشارو كې د خبرو په څېر د متكلم حالت نه څرگندېږي. په داسې حال كې چې په وينا كې د غږېدونكي كس حالت معلومولای شو، چې متكلم غوسه دی، خوښ دی او يا هم عادي حالت لري.

ژبپوهنه

ژبپوهنې ته په انګلېسي کې (Linguistics)، په عربي کې (علم اللغت) او په فارسي کې (زبان‌شناسي) وايي. د ژبپوهنې د تعريف په باب آغلې بشري اکرام ليکلي: «ژبپوهنه د دوو کلمو "ژبه" او "پوهنه" نه جوړه ده. د ژبې مطلب دی د وينا يا ليک په ذريعه خپل خيالات بل ته رسول او د "پوهنې" مطلب دی، علم يا پوهه يا سائنسي پوهه. خوددې نه مراد د يوې مخصوصې ژبې علم يا پوهه نه ده، بلکې د نړۍ د ټولو ژبو يوه عمومي مطالعه ده.»

استاد مرهون وايي، ژبپوهنه هغه علم دی، چې د هغه په وسيلې ژبه، د ژبې څرنگوالی، جوړښت او بدلون او نور رنګارنګ ژبني مسایل د څېړنې لاندې نيول کېږي.

په لنډ ډول ویلی شو، ژبپوهنه هغه علم دی، چې راز راز ژبني مسایل څېړي. دغه پوهنه بيا په بېلابېلو برخو وېشل کېږي. په لاندې جدول کې يې وضاحت ليدلای شئ.

د ژبپوهنې د پورتنی ساختمان د ښه وضاحت لپاره به د ژبپوهنې د ټولو څانګو لنډ او ټولمنلی تعريفونه وړاندې کړو، چې موضوع په پوره ډول روښانه شي. ژبپوهنه په لومړي سر کې پر دوو لویو څانګو (نظري او تطبيقي) ژبپوهنو وېشل کېږي.

لومړۍ - نظري ژبپوهنه (Theoretical Linguistics)

د نظري ژبپوهنې د پېژندنې په باب بناغلی میراجان غوربندي ليکي: «د ژبپوهنې هغه څانګه ده، چې په هغه کې د علمي مشاهداتو پر بنسټ او د معاصرو علمي طريقو په مرسته، د ژبو په اړه حقايق، پر نسيپونه او عمومي تعريفونه څېړي.»

کولای شو په دې ډول ووايو، چې د ژبپوهنې دا څانګه د ژبنيو مسایلو لپاره بېلابېلې تيورۍ وړاندې کوي.

دویم - تطبيقي ژبپوهنه (Applied Linguistics)

د ژبپوهنې دا څانګه د نظري ژبپوهنې په واسطه لاسته راغلي تيورۍ پر ژبې تطبیقوي. یا هم ویلای شو، چې هغه نظريې او معلومات چې د نورو ژبپوهنو په واسطه راټولېږي، هغه په یوه ژبه تطبیقوي.

لکه څنګه چې مو په جدول کې ولیدل، نظري ژبپوهنه (Theoretical Linguistics) بیا پخپله پر درېیو نورو څانګو وېشل کېږي.

۱. تاریخي ژبپوهنه (Historical Linguistics)

د تاریخي ژبپوهنې د پېژندنې په باب ویلای شو، چې د تاریخ په اوږدو کې یوې ژبې ته ورپېښ تحولات څېړي.

لکه: په کلاسیکو متونو کې «هلک» هر وړوکی، څیز ته کارول کېده. خوشحال بابا د خپلو جنگونو د یادولو په سلسله کې وايي، د هلکو به یې څه ګنمه شمار، مطلب دا چې کوچني جنگونه مې بېخي ډېر کړي دي. دلته «کوچني، وړوکی» په معنا راغلی. خو په اوس وخت کې یوازې نارینه ماشوم ته کارول کېږي. د تاریخي ژبپوهنې کار همدا دی، چې دې او دې ته ورته نور تحولات چې ژبې ته د تاریخ په اوږدو کې ورپېښ شوي وي، وڅېړي.

۲. مقایسوي ژبپوهنه (Comparative Linguistics)

دا هم د نظري ژبپوهنې بله څانگه ده، چې د يوې ژبني کورنۍ څو ژبې او يا هم د ژبو څو کورنۍ سره د پرتلې او مقایسې په ترڅ کې څېړي.

۳. تشریحي ژبپوهنه (Descriptive Linguistics)

د ژبپوهنې هغه څانگه ده، چې د تاریخ په يوې څانگې دوره کې د يوې ژبې جوړښت او نظام تشریح کوي.

يا هم ویلای شو، چې تشریحي ژبپوهنه د يوې ژبې تاریخي بدلون او له له بلې ژبې سره د مقایسې پرته د ژبې جوړښت او ساختمان په ټاکلې او مشخصه دوره کې تشریح کوي.

لکه څرنګه چې په جدول کې وینو، تشریحي ژبپوهنه خپله پر نورو څانګو وېشل کېږي. نو د موضوع د لنډون په پار یې د ټولو له شرحې تېرېږو. خو دومره باید پوه شئ، چې له یادو څانګو یې درې (فونولوژي، مورفولوژي او نحوه) د ګرامر برخه ده. د ګرامر نږدې ټول منلی تعریف داسې دی، چې د يوې ژبې علمي مطالعې ته ګرامر وايي. دا چې زموږ د بحث موضوع په مورفولوژۍ پورې اړوندېږي نو بڼه ده، چې یو ځغلنده نظر ورته ولرو.

مورفولوژي (Morphology)

مورفولوژي د تشریحي ژبپوهنې یوه اساسي څانګه ده. په پښتو کې ورته ګرپوهنه وايي، چې د يوې ټاکلې ژبې ګریز او لغوي جوړښت، ترکیب څېړي.

يا هم په لنډ ډول ویلای شو، چې مورفولوژي د يوې ټاکلې ژبې مورفیمونه څېړي.

د مورفیم ډولونه

وړاندې له دې چې د مورفیم پر ډولونو وغږېږو، اړینه ده، چې مورفیم وپېژنو. استاد نوراحمد شاکر مورفیم داسې راپېژني: «د يوې ژبې په خبرو کې بېخي کوچنی صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کېږي.»

نو ویلای شو، چې مورفیم په یوه ژبه کې تر ټولو کوچنی معنا لرونکی واحد دی. لکه: په، کتاب، تر، درمل، تون او ...

خو پوښتنه دا پیدا کېږي، چې (په او تر) خو په یوازې ځان معنا نه ورکوي، نو څنگه ویلای شو، چې مورفیم کوچنی مانيز واحد دی؟ په دې برخه کې باید یادونه وکړم، چې مورفیم تل لغوي معنا نه لري. کله ناکله پښوییزه (گرامري) مانا هم لېږدوي. ټول ناخپلواک مورفیمونه، یوازې او یوازې پښوییزه (گرامري) معنا لري.

مورفیم په دوه ډوله وېشل کېږي:

لومړۍ - خپلواک مورفیمونه

دویم - ناخپلواک مورفیمونه

خپلواک مورفیمونه هغه دي، چې په خپلواکه توګه معنا ولري. لکه غر، مېز، قلم، کتاب او ... دا داسې مورفیمونه دي، چې په ذکر سره یې زموږ په ذهن کې یو انځور جوړېږي. په پښتو ژبه کې پر دوو ډلو وېشل کېږي، چې نومبزه او فعلي ډله یې بولو.

بله خوا ناخپلواک مورفیمونه په وینا کې هغه وړې ټوټې دي، چې په خپلواک ډول د استعمال وړ نه وي. لکه د /کتابونه/ په وینا کې /کتاب/ یو خپلواک مورفیم دی. خو /ونه/ یو ناخپلواک مورفیم دی. که له /کتاب/ یا له نورو خپلواکو مورفیمونو سره یو ځای و نه کارول شي کومه معنا نه ورکوي.

د ناخپلواک مورفيم ډولونه

د پښتو ژبې په گرامر کې د ناخپلواکو مورفيمونو په ډله کې وييکي (Particles)، سربلونه او اوستربلونه (Prepositions and Post Prepositions) او تاري (Affixes) مطالعه کېږي. چې په هر يوه به يې جلا بحث وشي.

وييکي (Particles)

د وييکو په اړه استاد علاوالدين حسام ليکي: «په ځانگړي ډول کومه وييزه معنا نه لري، په غونډه او غونډله کې د مرستيالو توکونو په توگه راځي، چې مانا يې له نومونو، کړونو، کړولونو سره څرگندېږي.»

په لنډ ډول ويلای شو، چې وييکي ناخپواک مورفيمونه دي، په ځانگړي توگه معنا نه ورکوي، خو په جمله کې له استعمال وروسته معنا بندي. د وييکو دنده دا ده، چې په جمله کې د کلمو ترمنځ ارتباط جوړ کړي.

وييکي بيا خپله بېلابېل ډولونه لري، چې په لاندې ډول شرحه کېږي.

۱. ارتباطي ادات (Conjunction)

ارتباطي ادات هغه دي، چې د جملې د بېلابېلو توکونو ترمنځ رابطه ټينگوي. دا ادوات دوه ډولونه لري. لومړی يې ساده دي، چې (هم، خو، چې او داسې نور) يې بېلگې دي. او دويم ډول يې په مرکبه توگه کارول کېږي. لکه: (څنگه چې، که څه هم، بيا هم او...) د موضوع د بني روښانتيا لپاره هر يو وييکی بېل بېل شرحه کوو.

“چې”

“چې” د نومونو او د يوې جملې د دوو برخو د وصلولو لپاره کارول کېږي. لکه:

- احمد چې محمود ته څه وويل، ما واورېدل.

- ملالی چي راغله تاسو تللي وئ.

وينئ، چي په لومړي مثال كې يې دوه نومونه (احمد، محمود) او په دويم كې يې د يوې جملې دوي برخې سره وصل كړي دي.

”هم“

دا وييكي ددې لپاره كارول كېږي، كله چي يو څوك/څه د بل چا/څيز په څېر معرفي كېږي. لكه:

- ته هم د احمد په څېر يې.

- ستا قلم هم زما په شان دى.

البتة كه له دې دواړو جملو «هم» لرې شي، نو بيا هم معنا نښندي. خو په «هم» سره داسې څرگندېږي، چي له شخص يا څيز څخه كوم، څه ترسره شوي دي. مثلاً، احمد ډېرې گېلې كوي او مخاطب هم پر دې خبرې پوه دى. نو خپل مخاطب ته وايي، ته هم د احمد په څېر يې. مخاطب پرته له وضاحته پوهېږي، چي ډېرې گيلې مې كړي. خو كه هم لرې شي، وروسته وضاحت ته اړتيا ده. ترڅو مخاطب پوه شي، چي زما كوم څه د احمد په څېر دي. ځيني وختونه پرته له مقاييسې هم كارول كېږي. مثلاً: والله احمد هم ښه سړى دى. دلته «هم» يوازې عاطفي دنده لري. په مقابل كې يې بل كس يا څيز نشته.

استاد غضنفر د دوه ځلې هم (هم-هم) د استعمال په اړه ليكي: «د هم ... هم په مرسته د متضادو معناوو جملې هم سره وصلېږي. لكه خوشحال بابا وايي: (هم مې ووژني په خپله هم په ما باندې ژړا كا.)»

”خو“

دا وييكي هم د «او» په څېر كلمې او جملې سره نښلوي. توپير يې دا دى، چي «او» هغه كلمې يا جملې وصلوي چي معنوي تضاد و نه لري، مگر «خو» د «او» برعكس هغه برخې سره وصلوي چي ټكر ولري. په لاندې بېلگو كې يې وضاحت ليدلاى شئ:

- محمود شتمن او سخي انسان دى.

- محمود بېوزله خو میله پاله سپری دی.

په پښتو جملو کې "خو" دوه دندې لري، چې یوه یې گرامري او بله یې عاطفي ده. توپیر یې دا دی، چې د گرامري «خو» په لرې کولو سره په جمله کې نیمگړتیا پېښېږي، مگر د عاطفي «خو» په لرې کولو سره جمله نه نیمگړې کېږي. توپیر یې په لاندې بېلگو کې وگورئ.

- احمد راغی خو ناوخته.

که له پورتنۍ جملې «خو» لرې کړو، جمله نیمگړې کېږي.

- ته خو پوهېږې، چې خومره راته گران یې.

مگر که له دې وروستۍ جملې «خو» لرې شي جمله نه نیمگړې کېږي. یوازې په عاطفي خوا یې یو څه پیکه والی راتلای شي.

"بیا"

دا وییکی د عمل تکرار ښيي. لکه:

- احمد بیا ناکام شو.

په دې معنا چې احمد له دې ناکامۍ وړاندې هم یو ځل او یا هم څو وارې ناکام شوی دی. خو که له پورته جملې «بیا» لرې شي. نو داسې معنا ورکوي، چې د ناکامۍ یې لومړی ځل دی.

کله ناکله په اوسمهال کې پر یوه عمل د تینگار لپاره د راتلونکي وخت احتمال هم پر همدې وییکی کېږي. لکه له یو چا غوښتنه کېږي، چې یو کار وکړي، هغه یې بل وخت د پرېښودلو خبره وکړي، نو ورته ویل کېږي:

- بیا څوک مړه او څوک ژوندي.

مطلب دا چې کار باید اوس خلاص شي. همدارنگه ځینې وختونه د وروسته معنا هم ښندي. لکه یو څوک بوخت وي او ورته وویل شي: «ډوډۍ وخوره.» مگر د مخاطب ځواب دا وي، چې «بیا یې خورم.» دلته موخه دا نه ده، چې دویم ځل ډوډۍ خورم. بلکې متکلم وايي، چې وروسته یې خورم. یا دا چې کله کار خلاص شي او اوزگار شم نو خورم یې.

“بلکې”

دا هم يو اړيکوييکي دی. اصلا د يو چا د ادعا غلط ثابتولو لپاره کارول کېږي. مثلاً يو څوک تاسو ملامت بولي. ورته وايي:

- زه نه بلکې ته ملامت يې.

يا وايي، زه نه بلکې هغه دلته راغلی و.

“نو”

دا يولاملې اړيکوييکي دی. د يوې چارې د ترسره کولو علت بنسټي لکه:

- که احمد راغی نوزه ځم. د خپلو تلو لامل د احمد راتگ بولي.

کله ناکله د تمسخر او د يو چا په اړه د منفي نظر څرگندولو لپاره هم ترې استفاده کېږي. مثلاً، يو څوک خپل صفت کوي او ورته ويل کېږي.

- نو ته دومره بڼه سپری يې؟! يا نو هغه دومره بڼه سپری دی؟

له داسې خبرو موخه دا وي، چې متکلم د ذکر شوي کس په اړه منفي فکر او برداشت لري.

“ځکه”

دا هم د «نو» په څېر لاملې وييکي دی. د يوه کار د ترسره کېدو لامل او علت بنسټي لکه:

- احمد راباندې زېږی وکړ، ځکه خوښ يم.

د خپلې خوښۍ د علت بيانولو لپاره له «ځکه» څخه استفاده شوې ده. يا يو څوک په بڼه خوراک ليدل کېږي. ورته ويل کېږي.

- ځکه ورځ تر بلې چاغېږي. په دې بېلگه کې د چاغېدو علت او لامل څرگندوي.

“همدارنگه”

دا هم يو تړوييکي دی، چې يو شخص/خيز د نورو صفاتو، عیبونو او يا هم ځانگړنو د اضافه کولو لپاره کارول کېږي. لکه:

- احمد بڼه سړی دی. ډېر سخي انسان دی. همدارنگه عمرې ته هم ډېر ځي.

کېدای شي همدا پورته ذکر شوي صفات عیبونه هم وي. يا ځينې وخت د ځانگړنو ترمنځ د ارتباط لپاره هم استعمالېږي. لکه:

- تکې سړې او خوږې منې وي. همدارنگه ډېرې غټې هم وي.

(او (و)، که، يا) دا په اکثرو گرامرونو کې د عطف وييکي تر عنوان لاندې تشریح شوي دي. خو که ځير شو، له ارتباطي (اړيکوييکو) سره هېڅ توپير نه لري. نو غوره بولم، چې همدلته د اړيکوييکو تر عنوان لاندې يې شرحه کړم.

“او، و”

دا يو ډېر کارېدونکی اړيکوييکی دی، چې جملې او کلمې سره وصلوي. مثلاً:

- کاکا او ماما.

- تاري تل گرامري معنا لري او په ځانگړې توگه نه تصرفېږي.

د (و) په برخه کې به ووايم، چې همدا (او) دی. سره توپير نه لري. يوازې د کلمو ترمنځ د بېواک غږونو د ډېر تکرار له امله ترې (ا) غورځي او (و) پاتې کېږي. مثلاً:

- مور و پلار

- سور و زېر

”که“

دا ادت «ارویکی» بلل کپړي. اړ په پښتو کې (شرط) ته وايي. يعنې د شرط ټينگولو لپاره استعمالېږي. لکه:

- که ته راشې نوزه هم درځم.

که بېلگې ته ځير شو، نو د «که» په مرسته يو قيد او شرط ايښودل شوی دی.

”يا“

په دې وييکي سره د دوو څيزونو د انتخاب او يا هم د دوو کارونو ترمنځ د احتمال خبره کپړي. مثلاً کوم څوک چای غواړي. ترې پوښتل کېږي:

- توري يا شين؟

کله ناکله د يو کار احتمال هم ښيي. د احتمال د ښودلو لپاره لاندې بېلگې ته ځير شئ.

- احمد به يا راشي او يا نه!

۲. تشبیهي ادات

هغه وييکي دي، چې د دوو يا زياتو شيانو ورته والی ښيي. لکه: ورته، په څېر، غونډې، په دود، په توگه، په ډول، په راز او ... په لاندې بېلگو کې يې وضاحت ليدلای شئ.

احمد د غر غونډې انسان و.

ملالی د مريم په څېر ده.

۳. د اضافت ادات

د اضافت ادات هغه دي، چې د ملکیت ښودلو لپاره کارېږي. يا په بل عبارت يو څيز/څوک په يو بل شي/چا پورې اړوندوي. په پښتو ژبه کې يوازې يو د اضافت وييکی لرو، چې «د» دی.

- د احمد قلم.

په پورته بېلگه کې د «د» په مرسته قلم د احمد ملکیت وگرځېد.

د «د» په هکله باید یادونه وکړم، چې ځینې وخت د سربل دنده هم ترسره کوي، چې د سربلونو په برخه کې به پرې مفصلې خبرې وشي.

سربلونه او اوستربلونه

د سربلونو په اړه استاد ابراهيم همکار ليکي: «سربلونه د غونډلې (جملې) د مرستيالو رغندو توکونو په توگه له خپلواکو يا آرو توکونو (نومونو) سره کرولونه (قيدونه) جوړوي، داسې چې سربل تر نوم مخکې او وستربل تر نوم وروسته راځي.»

د لا وضاحت لپاره يې ويلای شو، چې سربلونه تر نوم، ضمير او صفت) د مخه او وستربلونه ترې وروسته راځي.

په دې بېلگو کې د سربلونو او او وستربلونو توپير ليدلای شئ:

- په پسرلي کې هوا بڼه وي.

- له لمانځه سره مينه ولري.

په پورته بېلگو کې (په، له) سربلونه او (کې، سره) اوستربلونه دي.

په پښتو ژبه کې اوستربلونه درې ډولونه لري، چې عبارت دي له:

- نا ترکيبي (يووستوي) اوستربلونه: دا هغه اوستربلونه دي، چې په يوازې بڼه استعمالېږي. لکه: کې، پورې، باندې، وروسته او ...

- اشتقايي (ترکيبي) وستربلونه: په دې ډله کې هغه اوستربلونه راځي، چې په ترکيبي بڼه څرگندېږي. لکه: سره-سره، له پاره، له مخې او ...

- بدل (درغلي) وستربلونه: ددې اوستربلونو ځانگړنه دا ده، چې له (نومونو-صفتونو)

سره يو ځای کېږي او نوی اوستربل جوړوي. لکه: په گډون، په مينه او ...

بايد هېره نه کړو، چې د اوستربلونو يو ځای ليکل گرامري او معنوي گډوډي پېښولای شي، نو بايد هڅه وشي، چې بېل وليکل شي. دا چې موضوع لاروښانه شي، نو بڼه ده، چې هر يو سربل له خپلو اوستربلونو سره بېل-بېل شرحه شي.

په دې برخه کې به هر سربل ورسره له کارېدونکو اوستربلونو شرحه شي. بايد ووايم، چې ځينې سربلونه په مقابل کې ډېر اوستربلونه لري او ځينې نور بيا کم.

“په”

دا سربل له (کې، سره، پسې او پورې) اوستربلونو سره راځي. په انگلېسي ژبه کې يې معادل (In) دی. دنده يې له هر اوستربل سره توپير پيدا کوي. نو اړينه ده، چې له هر اوستربل سره يې ځينې بېلگو او دندو ته تم شو.

“په ... کې”

«په» له «کې» اوستربل سره ظرفي حالت څرگندوي. لکه:

- په منگي کې اوبه شته. په پورتنۍ بېلگه کې «منگي» د «په او کې» په مرسته ظرفي حالت غوره کړ. همدارنگه د موقعيت بنودلو لپاره هم په کار وړل کېږي. لکه:

- په بنار کې يم. په امريکا کې يم او ...

“په ... سره”

له «سره» سره اليت بڼيې. لکه:

- په لور سره يې ورېبه.

دلته د «په او سره» په مرسته لور اله وگرځېده. خو بايد يادونه وکړم، چې «سره» غورځېداى هم شي. لکه پورتنۍ بېلگه په داسې بڼه هم ويل ليکل کېږي: «په لور يې ورېبه.»

“په ... پسې”

له دې ورهاخوا «په» له «پسې» اوستربل سره هم راځي، چې په دې حالت کې پرله پسې والى بڼيې. لکه:

- په تا پسې مې نوبت دی.

يا هم کله ناکله علت بڼيې. لکه:

- په احمد پسې مې وژړل.

دلته د ژړا علت څرگندوي. البته داسې هم ويلاى شو، چې مفعول ترې څرگندېږي. ځکه چې دلته “احمد” مفعول دی.

“په... پوري”

«په» له «پوري» سره مفعول څرگندوي. لکه:

- په احمد پوري مي وخنډل.

يا په پونستينز ډول ويلای شو، په چا پوري خاندي؟

“پر”

يو باندينی (استعلايي) سربل دی، چې اړوند اوستريل (باندي) يې زياتره وخت حذف کېدای هم شي. ددې سربل معادل په انگلېسي ژبه کې (On) دی. «پر» په ټوله کې له دوو اوستريلونو «باندي او سربيره» سره راځي.

“پر... باندي”

په دې حالت کې استعلايي حالت بنيي. له استعلايي حالت څخه موخه، پر يو څه د بل څيز بره والی دی. مثلاً:

- کمپيوټر پر مېز باندي پروت دی.

د «پر» په مرسته اورېدونکی پوهېږي، چې کمپيوټر د مېز له پاسه دی. البته په پورته بېلگه کې اکثراً «باندي» حذفېږي. په عام ډول داسې ويل کېږي: (کمپيوټر پر مېز پروت دی.) کله ناکله له باندي سره استعلايي حالت نه بنيي. لکه:

- پر وخت راشه!

په پورتنۍ جمله کې بره والی نه بنيي، بلکې ټينگار څرگندوي.

“پر... سربيره”

له «سربيره» سره اضافت (زياتونه) کېږي. مثلاً: پر خوراک سربيره څښاک هم کوي. له جملې معلومېږي، چې خوراک معمول دی. خو څښاک هم ورسره اضافه کېږي.

”د“

د وييکوپه برخه کې مو «د» د اضافت وييکي ياد کړې. خو دلته به يې د يو سربل په توگه وپېژنو. دا يو ډېر پېښی اضافي يا ملکي سربل دی. له (غوندي، لپاره، کره، له پاسه، له مخې) سره راځي. کله ناکله پرته له اوستربله هم کارېږي.

”د.... صفر“

په دې حالت کې چې اوستربل ورسره مل نه وي، يو نصيحت او يا عادي وينا کېږي. لکه: د ميلمه درناوی پکار دی. همداسې ورته نورې بېلگې موندلای شو.

”د.... له پاسه“

که ”د“ له ”له پاسه“ سره راشي، نوبره والی (استعلا) ښيي. لکه:

- د مېز له پاسه پروت.

هېره دې نه وي، چې اکثره وخت ددې «د» پر ځای له (پر) څخه استفاده کېږي. داسې ويل کېږي: پر مېز پروت دی.

”د.... له مخې“

په دې حالت کې اکثراً وخت څرگندېږي. لکه: د ورځې له مخې خوب کوم. يا د منډې له مخې راشه! (سم د لاسه راشه!). کله ناکله د علت او دليل راوړلو لپاره هم کارېږي. لکه: وايو، د قانون له مخې ملامت يې. (د قانون پر بنسټ ملامت يې)

”د.... کره“

کله چې «د» سربل له له «کره» اوستربل سره سره يو ځای راشي، نو په دې حالت کې کوربه ترې څرگندېږي. لکه:

د احمد کره يم.

له پورتنۍ جملې موخه دا ده، چې احمد کوربه دی. يعنې د احمد په کور کې يم.

”د.... غوندي“

په دې حالت کې ورته والی څرگندوی. لکه: د احمد غوندي تکړه دی. کله ناکله د مثال راوړلو لپاره هم کاروو. مثلاً، د بلال غوندي لایق انسان مې نه دی لیدلی. یا وایو، د مزدور غوندي یې وگټه او د خان غوندي یې وخوره!

«د.... لپاره»

له «لپاره» سره د اړوند څیز/پدیدی په اړه وضاحت او خبرې کولو لپاره کارېږي. مثلاً:

- د چکر لپاره بڼه موسم پسرلی دی.

یا،

- د چکر لپاره وخت نشته.

“تر”

دا تقریباً د «پر» معکوسه مانا بڼندي. لکه: پر مېز باندې، خو که «تر» راشي نو حتماً به یې په مقابل کې «لاندې» راځي. لکه: تر مېز لاندې. خو یوازې له دې سره هم نه راځي. له «پورې»، وروسته، څخه، پرته، دننه، د باندې، اوستربلونو سره هم راځي. چې په هر یوه کې یې دنده لږ او ډېر توپیر پیدا کوي. هر یوه یې بېل-بېل شرحه شي.

“تر.... لاندې”

دا سربل او اوستربل په ګډه د یو څه لاندې والی بڼي. لکه:

- د ریاضي کتاب تر مېز لاندې پروت دی.

د «تر» په مرسته مخاطب پوه شو، چې کتاب باید تر مېز لاندې وګوري.

“تر.... وروسته”

د یو کس یا حالت وروسته والی یا نوبت بڼي. لکه:

- تر احمد وروسته ته لاړ شه!

ځینې وختونه د فعل یا عمل د ترسره کولو وخت بڼي. لکه:

- تر غرمې وروسته کور ته ځم.

“ تر ... څخه، نه، ه ”

د يو کس يا څيز ارزښت له بل څخه لوړ بنودلو لپاره کارول کېږي. لکه:

- تر تا څخه ثريا تکړه ده. مروجه بڼه يې داسې ده: «تر تا ثريا تکړه ده.» يعنې «څخه» ځنې

حذف کېږي. يا وايو:

- تر څوزه گل بڼه دی.

“ تر ... باندې ”

ددې دواړو په مرسته ځای او موقعیت څرگندېږي. لکه:

- تر کور د باندې ولاړ دی.

“ له ”

دا سربل په اصل کې د نوم منشایي حالت او د ملگرتيا جاج بنودلو لپاره کارول کېږي. همدارنگه که له «وروسته» اوستربل سره راشي مهالي قيد جوړوي. دا سربل له «سره، پرته، راهيسې، په هيسې، وروسته، سره-سره او څخه» سره کارېږي. د لاوضاحت لپاره به يې په هر يوه بېل-بېل لنډې خبرې ولرو.

“ له ... سره ”

دوه کسه يا څيزونه سره ملگري کوي. لکه:

- له احمد سره ځم.

- له کتابچې سره قلم هم ضروري وي.

په دواړو بېلگو کې د سربل او اوستربل په مرسته څيزونه او کسان سره ملگري شوي دي.

“ له ... سره-سره ”

دا سربل او اوستربل د يو غير عادي کار بنودنه کوي. لکه:

- له ناروغۍ سره سره بنوونځي ته لارم. عادي کار خودا دی، چې باید د ناروغۍ په ورځ رخصت وشي، مگر دلته دا عادي توب مات شوی.

“له په هيسي”

په راتلونکي کې د يوه کار د ترسره کولو په اړه خبر ورکوي. لکه:

- له سبا په هيسي جومات ته ځم.

همدارنگه د خپل وروستي ځای او وروستي ملاقات بنودلو لپاره کارول کېږي. لکه:

- له پېښوره په هيسي نه يم تللی. / له پېښور ورهاخوا نه يم تللی.

- له تېر کال په هيسي مې نه دی ليدلی.

“له راهيسي”

د يوه کار وروستي وخت او يا هم د پيل وخت څرگندولو لپاره استعمالېږي. لکه:

- له تېر کال راهيسي ښار ته نه يم تللی.

- له يوې مياشتې راهيسي دلته کار کوم.

که بېلگه ته څير شئ، نو وينئ چې په لومړي مثال کې د خپل کار وروستی ځل او وخت ښيي، مگر په دويمه بېلگه کې بيا د کار د پيل وخت څرگندوي.

“له پرته”

په يوه کار کې د يو څه يا څيز د اضافه کولو لپاره استعمالېږي. البته دويم اضافه کېدونکی شخص/څيز په اړه مخاطب نه وي خبر. لکه:

- له تا پرته نور ډېر خلک هم راځي.

- له کتاب پرته قلمونه هم په کې دي.

په لومړي مثال کې مخاطب د خپل ځان په اړه خبر وي، چې هلته به ځي. مگر متکلم ورته د نورو کسانو په اړه هم خبر ورکوي. په دويمه بېلگه کې هم مخاطب د لومړي توک (کتاب) په اړه پوهېږي، خو د قلمونو په اړه معلومات نه لري.

“له... وروسته”

د یوې مودې او مهال د څرگندولو لپاره کارول کېږي. لکه:

- له څلورو ورځو وروسته روغ شو.

- له غرمې وروسته کار نه کوم.

په لومړۍ بېلگه کې د ناروغۍ موده څرگندېږي. مگر په دویمه بېلگه کې بیا د وخت او مهال په اړه څرگندونه موجوده ده.

“له... څخه”

په دې حالت کې مفعول څرگندېږي. لکه:

- له کتابچې څخه مې پاڼه وشکوله.

- له احمد څخه مې پیسې پور کړې.

په پورته بېلگو کې احمد او کتابچه دواړه مفعول دي. البته باید یادونه وکړم، چې په وینا کې اکثره پورتنۍ «له» حذفېږي هم. پورته بېلگې په دې ډول هم ویل کېږي:

- کتابچې څخه مې پاڼه وشکوله.

- احمد څخه (نه) مې پیسې پور کړې.

“بې”

که څه هم دا له آره یو مختاری دی. مگر کله چې له «له» سره راشي، نو یو سربل جوړوي. باید ووايم، چې دا سربل یوازې له «څخه، نه، ځنې» سره راځي. چې تقریبا ټوله په یوه معنا دي. په لاندې بېلگه کې یې وضاحت لیدلای شئ:

- بې له اوبو څخه ژوندون گران دی.

په دې بېلگه د «څخه» پر ځای د «نه او ځنې» الفاظ هم کارولی شو. کله: بې له اوبو (څخه، نه، ځنې) ژوندون گران دی.

“و”

دا یو پخوانی سربل دی، چې له ته اوستربل سره راځي. د (ته) پر ځای (له اولره) هم کارول کېږي. چې د (ته) په څېر مفهوم افاده کوي. لکه: و تا ته وخت نه لرم. همدا جمله په دې شکل هم لیکل کېږي: (و تا له وخت نه لرم. یا، و تا لره وخت نه لرم). باید یادونه وکړم، چې دا سربل اوس له معیاره لویدلی دی. تقریباً نه کارول کېږي.

کولای شو پورتنۍ جمله د (تاله وخت نه لرم). یا (تا ته وخت نه لرم). په شکل هم ووايو، چې ((و)) په کې نه دی کارېدلی.

د سربلونو ځینې ناسمې کارونې

د سربلونو ناسمه کارونه په اکثره ځایونو کې معنوي بدلون پېښولای شي، نو پر همدې اساس باید جدي پام ورته وشي. که څه هم د ټولو سربلونو او اوستربلونو شرحه شوې، خو بیا هم د ځینو ناسم استعمال ته باید اشاره وشي.

“په” او “پر”

دواړه سربلونه دي؛ اکثره خلک یې ناسم کاروي. ددې دواړو په اړه په مخکنیو پاڼو کې ډېرې خبرې شوي دي. خو په لنډ ډول به یې ووايم، چې “په” د ظرفیت او الیت ښودلو لپاره کارول کېږي. لکه:

- په گیلاس کې اوبه شته.

- په اړه یې پرې کړ.

په لومړي مثال کې د “په” په مرسته “گیلاس” ظرف شو او په دویم کې “اړه” له شوه. نو ویلای شو، چې “په” په لومړۍ بېلگه کې د “ظرفیت” او په دویمه کې د “الیت” دنده ترسره کړه. خو “پر” بیا استعلايي حالت ښيي، یعنې د بره والي ښودنه کوي. لکه:

- کتاب پر مېز پروت دی.

د “پر” په مرسته مورږ مخاطب ته څرگنده کړه، چې کتاب د مېز له پاسه دی، بله خوا مه پسې سر خوروه.

باید یادونه وکړم، چې د “په” او “پر” ناسمه کارونه، د متکلم/لیکونکي مفهوم بېخي بدل هم کړي. لکه:

- پر پښتو غږېږم.

- په پښتو غږېږم.

د لومړي مثال مفهوم دا دی، چې د خبرو سوژه (موضوع) مې پښتو ده، د غږېدا ژبه ممکن پښتو، انگلېسي، عربي يا بله هره ژبه وي. مگر د دويم مثال موخه دا ده، چې د غږېدا ژبه مې پښتو ده. موضوع معلومه ده، چې پر څه غږېږي.

“له” او “د”

اکثره خلک د “له” پر ځای “د” لیکي. د دواړو کارول خپل ځایونه لري. “له” سربل دی او “د” هم سربل دی او هم د اضافت وییکی (توری). موضوع اوږده ده، خو په لنډ ډول یې ویلای شو، چې د ملکیت په وخت کې “د” وکاروی. لکه:

- د احمد کتاب.

په پورتنۍ بېلگه کې د “د” په مرسته “کتاب” د “احمد” ملکیت شو. له دې پرته په سربلې حالتو کې باید “له” وکارول شي. لکه:

- له احمد سره وغږېدم.

- له احمد څخه مې کتاب واخیست. او ..

په لاندې شکل د پورتنیو جملو لیکل په گرامري لحاظ ناسم دي.

- د احمد سره وغږېدم.

- د احمد څخه مې کتاب واخیست.

یادونه: «د» کله ناکله سربلې حالت هم لري او ملکیت نه ښيي، مثلاً:

- د احمد په شان تکره شه!

“تر” او “له”

دواړه سربلونه دي. ناسمه کارونه یې په جملو کې معنوي بدلون پېښولای شي. دې دوو بېلگو ته ځیر شی.

- له تا ډېر وېرېږم.

- تر تا ډېر وېرېږم.

په لومړۍ بېلگه کې له مخاطب څخه د وېرې خبره کېږي. مثلاً یو څوک وايي: له زمري څخه ډېر وېرېږم. هېره دې نه وي، چې ددې جملې اصلي بڼه "له تا (څخه) ډېر وېرېږم." ده. مگر د لنډون په موخه "څخه" ترې حذف شوې. په دویم مثال کې د وېرې کچه مقایسه شوې. یعنې مخاطب ته وايي، چې تر تا ډېر ډارن یم.

"د-تر"

دا دواړه هم سربلونه دي. ځینې خلک یې ناسم کاروي. دا چې په مخکینيو پاڼو کې یې شرحه په بشپړ ډول شوې ده، نو له تکرار څخه ډډه کوم. دلته یې د ناسم استعمال یوه بېلگه وړاندې کوم.

- د مېر لاندې دی.

ځینې خلک په پورته ډول جملې لیکي، چې د پښتو گرامر دا حالت نه ایجابوي، سمه بڼه یې په لاندې ډول ده.

- کتاب تر مېر لاندې پروت دی.

نو که پورته واړه سربلونه ناسم وکارول شي، لوی معنوي بدلون پېښولای شي، چې باید په لیکنو کې پوره پام ورته وشي.

تاري او وندونه

لكه د نورو گرامري موضوعاتو د تارو په برخه كې هم ژبپوهانو بېلابېل نظرونه وړاندې كړي دي. پوهاند صديق الله رښتين په "پښتو گرامر" كې د تارو په هكله د "سرينه او پسینه ادوات" تر عنوان لاندې بحث كړی دی؛ نوموړی ليكي: "سرينه او پسینه (لاحقو او سابقو" ادوات هغه دي، چې له نوم يا صفت سره يو ځای كېږي، يوه نوې معنا افاده كوي او د يوې ځانله كلمې بڼه غوره كوي."

خپرونکی سيد محي الدين هاشمي د تارو په اړه ليكي دا كرنې كاري: "هغه تړلي يا ناخپلواكي كلمې (مورفيمونه) دي، چې د خپلواكو له سر او پای سره د يو ځای كېدو په نتيجه كې نوې معنا او مفهوم ترلاسه كوي."

كه پورته تعريفونو ته ځير شو، نو ډېر څه په كې مشترك دي. كولاى شو په تفصيلي ډول ووايو، چې تاري هغه تړلي (ناخپلواك) مورفيمونه دي، چې خپله ځانگړې معنا نه لري، خو له خپلواكو مورفيمونو سره يو ځايوالي او پيوستون په صورت كې يې معنى او مفهوم څرگندېږي. د دغو تارو په يوځای كېدو سره چې د آزادو مورفيمونو څخه د مخه يا وروسته په تړلي شكل راځي، كلمې نوي مفهومونه او معناوې پيدا كوي. يعنې د يو تاري په نښلونې سره يو ازاد مورفيم يا كلمه يوه نوې جوله (شكل) او معنى پيدا كوي، همدارنگه يو مشتق منع ته راوړي. لكه كور سره چې (نۍ) يو ځای شي (كورنۍ) او كه له (كتاب) سره (چه) يو ځای شي (كتابچه) مشتق ويونه ورڅخه جوړېږي.

د تارو ډولونه

گرامر ليكونكي د تارو د ډولونو په برخه كې په يوه خوله نه دي؛ ځينې يې په دوو او ځينې نور يې بيا په درېيو ډولونو وېشي. سيد محي الدين هاشمي په خپل كتاب "د پښتو ژبې لنډ گرامر" كې د تارو د ډولونو په اړه ليكي: "تاري په دوو ډلو (مختارو، وروستارو) وېشل كېږي، چې هره ډله يې د خپلو ځانگړنو درلودونكي ده."

پوهاند صديق الله رښتين هم له نوموړي سره هم نظره دی. هغه ليكي: "دغه يو ځای كېدونكي ادوات په دوو سترو ډلو وېشل كېږي."

خو ځينې نور گرامر ليکونکي په دې نظر دي، چې د پښتو ژبې تاريخي په دريو ډلو وېشل کېږي. استاد محبوب شاه محبوب د تاريخي او په اړه وايي: "تاريخي تل گرامري معنا لري، او په ځانگړي ډول د تصريفېدو قابليت نه لري، تل د خپلواکو مورفيمو سر، منځ او پای پورې نښتي وي او نوې معنا رامنځته کوي."

نو پر همدې اساس ويلاى شو، چې د پښتو ژبې تاريخي يا وندونه په لومړي سر کې پر دريو لويو ډلو وېشل کېږي:

۱- مختاري – (Prefixes)

د مختارو په پېژندنه کې هم بېلابېل تعريفونه وړاندې شوي دي. پوهاند خويشکى د مختارو پېژندنه داسې کوي: "هغو تاريخي او ويل کېږي، چې د کلمې په سر پورې نښلي او د نورو تاريخي غوندې له نوي شکل او مانا سره نوى مشتق رامنځ ته کوي."

د لا وضاحت لپاره ويلاى شو، چې دغه نا خپلواک يا ترلي مورفيم ته په پښتو کې مختاري، په فارسي - دري کې پېشوند، په عربي کې سابقه او په انگلېسي ژبه کې (Prefix) وايي. تل د کلمو يا د خپلواکو مورفيمونو مخې ته پيوست راځي او د هغوى معنى ته بدلون ورکوي. لکه:

۱- محمود يوبې ضرره هلک ده.

۲- ناپوهي د بېکاري سبب کېږي.

۳- جهالت يوبې درمانه رنځ دى.

په ذکر شوو جملو کې د (بې ضرره، ناپوهي، بېکاري، بې درمان) په کلمو کې مختاري راغلي دي، چې د (بې ضرره) په کلمه کې (بې)، د بېکاري په کلمه کې (بې)، د ناپوهي په کلمه کې (نا) او د (بې درمانه) په کلمه کې (بې) مختاري راغلي دي.

د پښتو ژبې مختاري په عمومي ډول په درېيو ډلگيو وېشل کېږي.

الف: د نفې او نهې مختاري

دغو متخارو په راوړلو سره د کلمې په معنا او شکل دواړو کې تغير رامنځته کېږي. بايد يادونه وکړم، چې دغه مختاري د فعلونو سرته راځي او د فعل معنا ته تغير ورکوي.

په لږ ډېر وضاحت سره ويلای شو، چې د دغو مختارو په نښلولو سره منفي صفات، د فعل امر او نفې جوړېږي. لکه:

اول - مه (نهې):

- مه پاڅېږه!

- مه خوره!

- مه کښېني!

- مه څښه!

- مه گوره!

دويم - نه (نفې):

- نه کښېني

- نه راځي

- نه خوري

ب: د مطلقيت مختاري

په پښتو ژبه کې د مطلقيت مختاري يوازې “و” دی. کله چې دغه مختاري له فعلونو سره ونښلي، نو د زمانې له پلوه فعل له استمراري ماضي څخه د مطلق ماضي شکل ته اوږي. په دې برخه کې ډېرې بېلگې موندلای شو. د مثال په توگه يې ځينو ته نغوته کوو:

استمراري ماضي

- ما مڼه خوړه.

- ما کتاب اخیسته.

مطلق ماضي

ما مڼه و خوړه.

ما کتاب واخیست.

که بېلگو ته ځیر شو، نو وینو چې فعل د «و» په مرسته له استمرار څخه مطلق ماضي ته اوړي. یعنې هغه فعل چې په تېر مهال کې یې جریان درلود، د «و» په زیاتولو سره پای مومي.

ج: کلمه جوړونکي مختاري

کله چې له کلمو سره دا ډول مختاري ونبلي، یوه نوې معنا او مشتق جوړوي. لکه: ناروغ په دې کلمه کې (نا) مختاري دی. چې د همدې په مرسته له «روغ» څخه «ناروغ» کلمه جوړه شوه.

د کلمه جوړونکو مختارو شمېر زیات دی. په دې برخه کې له هر مختاري سره ځینې بېلگې هم وړاندې کوو، ترڅو گڼ کلمه جوړونکي مختاري وپېژنئ.

- بې: بې عقل، بې شعور او ...

- نا: ناروغ، نابلد او ...

- هم: هم سفر، هم فکره او ...

- کم: کم بخت، کم اصل او ..

- بد: بدبخت، بد فکری او ...

- یو: یوسری، یو وزری او ..

- نیم: نیم منی، نیم کنبو او ...

پورته مثالونو ته په کتو ویلای شو، چې په ترتیب سره (نا، هم، کم، بد، یو، نیم) کلمه جوړونکي مختاري دي. هېره دې نه وي، چې په پښتو ژبه کې ځینې نور کلمه جوړونکي مختاري هم شته. مگر د موضوع د اختصار او لنډون په موخه یې له راوړلو ډډه کوو.

۲- منځتاري - (Infixes)

منځتاري هغه گردانېدونکي مورفيمونه دي، چې دوه نا مقيد (خپلواک) مورفيمونه سره نښلوي او يا هم د ريښې په منځ کې ځای پيدا کوي. په پايله کې يې يوه نوې معنا او يو نوي جوړښت لاسته راځي.

په پښتو ژبه کې زياتره منځتاري د (ا- الف، ما، نا) په شکل څرگندېږي. لکه: زړه نا زړه، شور ماشور، بېلابېل. په دې بېلگو کې "نا، ما، ا" منځتاري دي، چې په مرسته يې نوي جوړښتونه او معناوې منځته راغلي دي.

۳- وروستاري - (Suffixes)

هغه وندونه يا تاري دي، چې د کلمو په پای پورې نښلول کېږي او نوي مشتقونه جوړوي. په داسې ډول چې مانا او شکل يې له بنسټيزې کلمې او مورفيم سره فرق کوي.

د بېلگې په توگه ويلای شو د "کليوال" په کلمه کې د "کلي" له کلمې سره د "وال" ورستاری يو ځای شوی او يو نوي جوړښت يې رامنځته کړی دی، چې هم يې معنا او هم يې شکل توپير وکړ. په شکلي لحاظ له «کلي»، «کليوال»، «کليوال» جوړ شو. او معنا يې هم له «کلي» چې پر ځای دلالت کوي، «کليوال» ته واوښت، چې شخص ترې څرگندېږي. په پښتو ژبه کې وروستاري په دوو ډلو وېشل کېږي.

۱- صرفي وروستاري

۲- کلمه جوړونکي وروستاري

لومړۍ - صرفي وروستاري

صرفي وروستاري هم پر دوو نورو برخو وېشل کېږي: فاعلي او مفعولي وروستاري.

الف - فاعلي وروستاري: په پښتو ژبه کې په اوس مهال کې ټول فعلونه د جملې لومړي عنصر ته گردانېږي، چې په دې توګه پنځه وروستاري لاسته راځي. په لاندې بېلګو کې يې ليدلای شئ!

۱- زه پاڅېږم

۲- ته پاڅېږې

۳- موږ پاڅېږو

۴- تاسې پاڅېږئ

۵- هغوی پاڅېږي

پورتنیو مثالونو ته په کتو سره پنځه فاعلي وروستاري (am، e، و u، ay او ي i) لاسته راځي. خود درېيم شخص په مورد کې په تېر مهال کې چې په جمله کې لازمي فعل وي؛ فاعلي وروستاري د عدد او جنس څرګندونه هم کوي. په لاندې بېلګو کې يې فاعلي وروستاري ليدلای شئ:

مفرد جمع

دی کابل ته لاړه. (a) دوی کابل ته لاړل (al)

دا کابل ته لاړه. (la) دوی کابل ته لاړلې (ale)

دا کتاب ته لاړه. (α) دوی کابل ته لاړې. (e)

ب - مفعولي وروستاري: بناغلي ش ک پېښوري په خپل کتاب د "پښتو ګرامر په خپله بڼه کې" داسې ليکي: "متعدي تېر مهال په پښتو کې د مفعول له مخې تصريفېږي، ځکه دې حالت د نوم په کېون کې هم ستونزه رامنځ ته کړې."

څرنگه چې معتدي فعل په تېر مهال کې د جملې د مفعول سره مطابقت نښي، نو وروستاري د تېر مهال لازمي فعل په ډول راځي. لکه پورته عنوان کې چې مو وويل. په دې معنی چې د تېر مهال لازمي فعل په بېلګو کې وروستاري د فاعل له لوري تصريف شوي، يعنې فعلي

خاتمې چې د فاعل له پاره گردان شوې وې. داسې چې د لومړي او دويم شخص په مورد کې د اوسمهال او تېرمهال روستاري يو ډول د (am، و u، ي e، ئ ay) په بڼه راځي، خو د درېيم شخص په مورد کې روستاري د (a - ه، ال - al، ه - la، لي - le) په بڼه راځي.

که چېرې مفعول لومړی شخص مفرد مذکر وي او که مؤنث، نو روستاري د (am - ام) په شکل راځي. که مفعول جمع مذکر وي او که مؤنث، نو روستاري د (u - و) په بڼه راځي. همد راز که چېرې مفعول دويم شخص مذکر وي او که مؤنث، روستاري د (ي - e) په شکل راځي. که مفعول دويم شخص جمع مذکر وي او که مؤنث، روستاري د (ئ - ay) په بڼه واقع کېږي، خو د درېيم شخص په مورد کې که مفعول مفرد مذکر وي؟، روستاري د /a - ه/ زورکي په بڼه او که مفعول مفرد مؤنث وي، نو روستاري د /α - ه/ په بڼه څرګندېږي. همدارنگه که مفعول جمع مذکر وي د /al - ال/ په بڼه که مفعول جمع مؤنث وي، نو روستاري د /le - لي/ په بڼه ظاهرېږي.

په تېرمهال کې د مفعول له پاره روستاري په لاندې ډول ظاهرېږي:

احمد زه ووهم/ام am	احمد موږ ووهلو/و u
احمد ته ووهلې/ي e	احمد تاسې ووهلې/ئ ay
احمد دی ووآهه/ه a	احمد دوی (جمع مذکر) ووهل/ال al
احمد دا ووهله/له α	احمد دوی (جمع مؤنث) ووهلې/le

بناغلي پوهاند دکتور مجاور احمد زیار په "پښتو پښویه" کې د فعل په بحث کې د وګړي یا شخص تر عنوان لاندې داسې لیکلي دي: "چې ګرند یا ګړی لومړی وګړی (متکلم) دی، دویم وګړی (مخاطب)، یا درېیم وګړی (غایب) دی. د وګړي نښه چې له آره وګړیزه پایله بلل کېږي او په ترڅ کې د ګڼې او نوږې استازي هم کوي، د ګړ وروستی برخه جوړوي، لکه: (ام) او (و) په راغلم او راغلو، راځم او راځو... کې".

یوه ډېره مهمه مسئله په دې برخه کې د جمع وروستاري دي. اکثر وګرامر لیکونکو دغه برخه بېخي له پامه غورځولې. د مورفولوژۍ پر ځای یې د فونولوژۍ په برخه کې پرې بحث او خبرې کړي دي. مګر زه فکر کوم، چې د نومونو د جمع وروستاري (آن، ونه، ي او...) دې هم دلته د وروستارو په برخه کې وڅېړل شي. د کلمو د پای غږ ته کتو د جمع وروستاري اضافه کېږي. بڼه ده، چې یو لنډ مرور پرې وشي.

۱. هغه نومونه چې په (ا) غږ پای ته رسېدلي وي، مذکر يې په (گان) او مونث يې په (گاني) او وې، وروستاړو په راوړلو جمع کېږي. لکه:

مفرد (يوگړی)	جمع (ډېر گړی)
کا کا	کا کا گان
ماما	ماما گان
نيا	نيا گاني/نيا وې
انا	انا گاني/انا وې

مگر ځينې نومونه بيا (يان) په وروستاړي سره هم جمع کېږي. لکه:

مفرد	جمع
ملا	ملايان

۲. هغه نومونه چې په (زور - ه) غږ پای مومي، د (ې) وروستاړي په راوړلو سره په ډېر گړي اوږي. لکه:

مفرد	جمع
ونه	ونې
تخته	تختې
لبنته	لبنتي
کتابچه	کتابچې

۳. هغه نومونه چې په (زور کي - ه) غږ پای ته رسېدلي کلمې د (آن او ونه) په وروستاړو سره جمع کېږي. لکه:

مفرد	جمع
لپوه	لپوان
تره	ترونه

زړه زړونه

۴. په اوږد (و - o) سره پای ته رسېدلي نومونه د (گانې) وروستاړي په راوړلو سره په ډېرگړي اوږي لکه:

مفرد	جمع
زانگو	زانگوگانې
بېزو	بېزوگانې
پیشو	پیشوگانې
ورشو	ورشوگانې

۵. په څرگند واو (و - u) پای ته رسېدلي نومونه د (گان) په وروستاړي سره له مفرد حالت څخه جمع ته اوږي لکه:

مفرد	جمع
تالو	تالوگان
بارڅو	بارڅوگان

۶. که کلمې په اوږده (ې) غږ پای ته رسېدولي نو، په (گانې او انې) جمع کېږي لکه

مفرد	جمع
ادې	ادې گانې
خوانبې	خوانبنيانې/خوانبني گانې

۷. پرته له معنوي موثباتو (خور- لور او ...) نور په کانسونت غږونو پای ته رسېدلي نومونه د (آن او ونه) په وروستاړو سره جمع کېږي لکه:

مفرد	جمع
دېوال	دېوالونه
اوبن	اوبنان

۸. په (ی - ay) او (و - aw) دفتانگ غږونو پای ته رسېدلې نومونه د (گانې) او (وې) وروستاړي په راوړلو سره ډېرگړی کېږي. لکه:

مفرد	جمع
خپلی	خپلی گانې
کړکی	کړی گانې
کتیو	کتوي

۹. په په نرمه (ی) پای ته رسېدلې نومونه د خرگندې (ي) په وروستاړي سره جمع کېږي. لکه:

مفرد	جمع
سړی	سړي
منگی	منگي
لرگی	لرگي
ځلمی	ځلمي

دویم - کلمه جوړونکي وروستاړي

دا هغه وروستاړي دي، چې له کلمو سره د یو ځای کېدو په صورت کې نوې کلمې جوړوي. په پښتو ژبه کې د کلمه جوړونکو وروستاړو بېلگې ډېرې دي. دلته به یې یوازې له ځینو یادونه وشي.

الف - د نسبت وروستاړي: چې یو نوم، قام، ځای، زمان، جنس او نورو ته نسبت ورکوي او په لاندې ډول دي:

وال - لکه:

- پوهنوال

- څارنوال

- پکتیاوال

- لیکوال

- بانډه وال

خپل - لکه:

- کرو خپل

- بابکر خپل

- سلیمان خپل

- اتمان خپل

- جبار خپل

زی - لکه:

- احمدزی

- اخکزی

- مندوزی

- محمدزی

نی - لکه:

- نننی

- اوسنی

- خدنی

- مازیگرنی

ین - لکه:

- خاورین

- پرتمین

- ورېنمین

ییز - لکه:

- چره ییز

- سیمه ییز

- گوله ییز

ب- د مکان او زمان وروستاړي: د مکان او زمان وروستاړي په مختلفو مواردو کې کارېږي، که زماني وروستاړی له داسې خپلواک مورفیم سره وکارول شي، چې وخت ترې څرگند شي زماني وروستاړی یې بولو. لکه:

- پرونی

- نننی

- سبانی او داسې نور ...

ج- تصغیري وروستاړی: چې د اسم په کوچنیتوب او وړوکوالي دلالت وکړي. البته دغه وړوکوالی د مینې، تمسخر او رښتوني وړوکوالي په خاطر وي. لکه:

- کتابگوټی

- کوچنوټی

- تورک

- غوټکی

په دې بېلگو کې د (گوټی، ټی، ک، کی) تصغیري وروستاړي دي.

د- فعلي وروستاړي: چې د هغه په نښلولو سره فاعلي او مفعولي صفات جوړېږي. لکه:

گر- لکه:

- ختگر

- بزگر

- کرگر

- زرگر

ندوی - لکه:

- ساتندوی

- پوهندوی

- گتندوی

گری - لکه:

- ژرنده گری

- منخگری

کبن - لکه:

- زیار کبن

- سرکبن

ونکی - لکه:

- وهونکی

- تلونکی

- ماتبدونکی

- غورخېدونکی

هـ - د صوت وروستاري: چې د يوه غږ (صوت) نمايندگي وکړي. لکه:

- تکهار

- غږها

- پشکی

په دې بېلگو کې (هار، ها او کی) صوتي وروستاري دي.

يادونه: زما دا ليکنه کوم بل چا د اصلاح په موخه نه ده لوستي او انسان ته خپل عيب سم نه معلومېږي؛ نو که تاسو کومه ستونزه، غلطې او نيمگړتيا وينئ پخپل لطف په لاندې برېښنالیک په تماس کې شئ.

r.muqamzai@gmail.com

له وړاندې مننه!

اخځليکونه

۱. اکرام، بشری. (۲۰۱۸م)، ژبپوهنه. پېښور: پښتو اکيډمي، پېښور يونيورسټي.
۲. پېښوری، ش ک. (۱۳۹۱ل)، د پښتو گرامر (پخپله بڼه کې). دانش خپرندويه ټولنه.
۳. تږی، حبيب الله. (۱۳۸۹ل). نوې ژبپوهنه او ژبني مسایل. خپرندوی: د ختيزې سيمې ليکوالو او ژورنالستانو خپلواکه ټولنه.
۴. چمتو، محمد قسيم. (۱۳۹۸ل)، تشریحی ژبپوهنه. کابل: جهان دانش خپرندويه ټولنه.
۵. خوليزی، محمد عثمان. (۱۳۹۹ل)، عمومي ژبپوهنه. کابل: جهان دانش خپرندويه ټولنه.
۶. حسام، علاوالدين. (۱۳۹۸ل). ويپوهنه. جلال آباد: هاشمي خپرندويه ټولنه.
۷. خوېشکی، محمد صابر. (۱۳۹۷ل)، پښتو معاصر گرامر. کابل: جهان دانش خپرندويه ټولنه.
۸. خوېشکی، محمد صابر. (۱۳۹۸ل)، پښتو غږپوهنه او ويپوهنه. جلال آباد: ختيځ خپرندويه ټولنه.
۹. رښتین، صديق الله. (۱۳۷۲ل)، پښتو گرامر (ژباړن - سيد محی الدين هاشمي). پېښور: يونيورسټي بک ایجنسي.
۱۰. رښتین، صديق الله. (۱۳۹۳ل)، ژبښودنه (پښتو گرامر). جلال آباد: گودر کتاب پلورنځی.
۱۱. زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۴ل)، پښتو پښويه. دانش خپرندويه ټولنه.
۱۲. شاکر، نور احمد. (۱۳۵۰ل). ژبني څېړنې. د وږمې مجلې د لومړۍ او دويمې گڼې په بدل چاپ شوی دی.
۱۳. غضنفر، اسدالله. (۱۳۹۷)، د نثر ليکلو هنر. جلال آباد: مومند خپرندويه ټولنه.
۱۴. غضنفر، اسدالله. (۱۳۹۸)، خراغ. جلال آباد: مومند خپرندويه ټولنه.
۱۵. غوربندی، میراجان. (۱۳۹۹ل)، تاريخي او مقایسوي ژبپوهنه (دويم چاپ). کابل: نويسا خپرندويه ټولنه.

۱۶. فهيم، سيلی. (۱۳۹۶ل). د ژبپوهنې بنسټونه (درسي لکچرنوټ). تنگرهار پوهنتون، ادبياتو پوهنځی.
۱۷. محبوب، محبوب شاه. (۱۳۹۸ل)، پښتو ژبې دود. جلال آباد: مومند خپرندويه ټولنه.
۱۸. مرهون، محمود. (۱۳۹۴ل)، د ژبپوهنې بنسټونه. کابل: کائنات خپرنيز او د ژباړې مرکز.
۱۹. هاشمي، سيد محی الدين. (۱۳۸۳ل)، د پښتو ژبې لنډ گرامر. خپرونکی: اريک د گرځنده کتابتونونو اداره.
۲۰. همکار، محمد ابراهيم. (۱۳۹۸ل)، ليکوالي. جلال آباد: همکار خپرندويه ټولنه.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**